

Europadag 9 mei 2022 *Rol van de kerk in de oorlog in Oekraïne*

Karin van den Broeke

Europadag. Er zijn heel wat jaren geweest dat het níet zo spannend was om een Europadag te houden. Op dit moment voelt iedereen aan dat het uitmaakt in welke termen we spreken over de gemeenschappen waarin we leven.

Wat is Europa voor gemeenschap?

Een territoriale? Een economische? Eén die op waarden gebaseerd is?

Iedere keuze heeft een eigen narratief.

Iedere keuze heeft het risico van in- en van uitsluiten.

Spannend zijn deze vragen al decennialang.

En momenteel voelen we ze in alle hevigheid rond de oorlog in Oekraïne.

'Hoe ziet die kerkelijke kaart van Oekraïne er eigenlijk uit?', vroegen mensen me kort na het uitbreken van de oorlog.

Vanuit Genève kreeg ik op zondagmiddag 27 februari het eerste telefoontje. 'Sorry dat we je op zondagmiddag storen, maar we zijn aan het kijken hoe we de kerkelijke kopstukken uit Rusland en uit Oekraïne bij elkaar kunnen krijgen. Ben je beschikbaar?' Op dat moment diep geheim. Elk woord deed ertoe. In Nederland hoorde ik tegelijkertijd de eerste krachttermen vallen. 'Zo, ik heb eerst mijn Russische bibliotheek maar eens bij het oud papier gegooid', hoorde ik iemand die ik inderdaad ken als 'geletterd' zeggen. En ik was in stilte verbaasd. 'Hoe kun je dat wat ons nog wél bindt, dat waarin we wellicht pogingen kunnen doen om elkaar ook op termijn weer te verstaan, zó overboord gooien?'

Hoe zít de kerkelijke kaart van Oekraïne er eigenlijk uit?

Voor mijzelf is dat eerlijk gezegd ook pas in 2014 ècht gaan leven.

Daarvoor had ik weliswaar wat contacten met Oekraïne, maar die waren wat oppervlakkiger, nóóit zo ingezoomd op het hele palet en wat daar aan verhalen bij hoort.

2014. De Krim. De Donbas. Opeens werd het spannend wat de rol van de kerk in dit geheel eigenlijk was.

Voor mijn eigen kerkfamilie, de Protestantse, was dat eenvoudig.

Klein in Oekraïne.

Voor zover betrokken bij de situatie in Oost-Oekraïne: vooral in opvang van ontheemden.

Voor velen ging het gewone leven echter vanaf 2015 ook weer verder. Velen raakten gewend aan het leven met spanningen.

Als Wereldraad van Kerken brachten we in maart 2015 een solidariteitsbezoek aan Oekraïne. En zo ging ik een veel groter deel van het christelijk landschap in Oekraïne zien. Oekraïne is een land waar de kerk een belangrijke plaats inneemt. Ruim 70% van de bevolking is christelijk. Er zijn enkele protestanten, er zijn al wat meer Grieks-Katholieken (deel van de Rooms-Katholieke Kerk, maar met de wijze van vieren die erg aansluit bij de Orthodoxe Kerken) en er is, voor het allergrootste deel van de christenen, de Orthodoxe Kerk.

Voor de Oosters-Orthodoxe Kerk geldt dat deze vaak nationaal georganiseerd zijn, maar wel als familiekerken met elkaar verbonden. Na de Sovjettijd, waarin de kerk wel bleef bestaan, maar volgens de overheid geen bestaansrecht had, nationaliseerden de Orthodoxe Kerken zich in veel voormalige Sovjet-Republieken. In Oekraïne was dat proces in 2015 nog altijd niet voltooid. Het vraagt een lange weg van instemming door de moederkerk.

In Oekraïne is een Orthodoxe Kerk die zich al langer geleden losgemaakt had en die helemaal zelfstandig functioneerde. Er was in 2015 een grote kerk, die tot op heden voortbestaat: de Oekraïens Orthodoxe Kerk verbonden aan het Moskou-patriarchaat. En er is een kerk die sinds 2014 heel sterk gegroeid is: de Oekraïens Orthodoxe Kerk - Kiev - patriarchaat. Voorstanders van het Kiev-patriarchaat zeiden in 2015: 'het is te gek voor woorden dat wij nog altijd niet de juiste papieren hebben, wij gaan sowieso zelfstandig verder'. Tegenstanders zeiden: 'Wij blijven trouw aan onze kerkelijke traditie en willen ordelijk het proces doorlopen. Béide vormen van de Oekraïens Orthodoxe Kerk waren vóór territoriale integriteit van Oekraïne en tégen de agressie van Rusland in de Krim en in Donetsk en Luhansk. Het Kiev-patriarchaat liet dat wel veel sterker horen. Gevolg was dat steeds meer complete parochies overstapten van het ene patriarchaat naar het andere. Tot woede van Rusland. Tot teken van zorg in de hele Orthodoxe wereld. In 2019 heeft het oecumenisch patriarchaat in Constantinopel in elk geval erkend dat ook het Kiev-patriarchaat een legitieme kerk was.

Vanuit het narratief van 'vrijheid en zelfstandigheid' een mooie ontwikkeling.

Voor diegenen die trouw bleven aan het Moskou-patriarchaat ook een pijnpunt: 'waar bleef zo het vermogen van de kerk om ook van binnenuit kritisch te zijn en het gesprek te zoeken over de rol van de kerk in dit conflict?'

Inmiddels zijn we een volle fase verder.

Ook bij de Oekraïense kerk Moskou-patriarchaat is de verbijstering inmiddels groot.

Vrienden is men allang niet meer binnen het Moskou-patriarchaat.

Al ligt er nog altijd een lijn waarop men elkaar over en weer weer hoopt te bereiken, als deze oorlog eenmaal voorbij is. Al wordt deze lijn ook nu al, hier en daar, benut om verhalen uit te wisselen.

Vrij snel na het uitbreken van de oorlog werd de Wereldraad van Kerken ook fel bevraagd op de rol van de Russisch-Orthodoxe Kerk in de Wereldraad. 'Hoe kan het dat ze nog niet geschorst zijn?', was een stellige vraag. En hoe afgrijselijker de woorden van Kirill worden, hoe vaker ze ook aangehaald worden, hoe groter de druk op de Wereldraad om deze band te verbreken.

Het verhaal van Kirill: Kirill grijpt terug op de oorsprong van de Russisch-Orthodoxe Kerk in de tiende eeuw. En die oorsprong ligt in Kiev.

Dat verhaal sluit aan bij het verhaal dat Poetin als legitimatie van zijn optreden hanteert. Het verhaal van de Russische Vrede. Het verhaal van bevrijding, dat ons als een farce in de

oren klinkt, dat door veel Russen toch geloofd wordt, en dat natuurlijk nóóit de legitimatie kan zijn voor zulk ongebreideld geweld. En toch bestaat dat narratief.

Als er voor mij één opdracht duidelijk is in deze tijd, dan is het: hoe creëren we plekken om de verschillende narratieven te laten klinken? Hoe zorgen we dat het over en weer gehoord wordt?

Half maart was ik in Griekenland, voor vluchtelingenwerk. Maar natuurlijk ging het en passant met vertegenwoordigers van de Grieks-Orthodoxe Kerk ook over de oorlog in Oekraïne. Zij veroordeelden het geweld. Ook in Griekenland is de Oekraïense vluchteling de 'preferred' vluchteling. Maar zij waren tegelijkertijd niet ongevoelig voor de perceptie van Poetin dat de NAVO hem te dicht genaderd was. Een voorzichtig gesprek over hoe wij het samen optrekken in de internationale gemeenschap voor ons zien, ontspint zich op zo'n moment.

Komende week ga ik naar Egypte, voor de Middle East Council of Churches. Ik ben eigenlijk heel benieuwd welke percepties ik daar tegen zal komen, in een wereld met veel Orthodoxen.

Wát kan Europa dóen op dit moment?
Wát kunnen de kerken doen?

Voor Europa is het denk ik zeer de vraag wat er nog aan de-escalatie mogelijk is. Ik ben geen militair. En eigenlijk ben ik vanuit kerkelijk perspectief het meest gecharmeerd van de geweldloze weg. Maar ik heb alle begrip voor noodweer. En ik denk wel: noodweer kun je niet halfslachtig doen. Als je het moreel van mensen gericht houdt op 'vechten' en je laat ze dat doen met halfbakken middelen, dan vind ik dat eigenlijk ook een oorlogsmisdrijf. Het is òf het één, òf het ander.

De rol van kerken zie ik echter veel meer op het terrein van de narratieven.

Náást natuurlijk de enorme en geweldige noodhulp die op gang gekomen is. Dát is prachtig om te zien.

Maar hoe zit het met de verhalen waaruit wij leven?

De eensgezindheid die we nu in Europa zien, heeft voor mij ook iets bedreigends. Alle Oekraïense vlaggen: ik begrijp ze vanuit solidariteit, maar ik zou wel voorzichtig willen zijn met een alleen maar fier Oekraïens nationalisme. Dat Zelensky bij zijn aantreden uitsprak dat hij op wilde treden tegen Oekraïense corruptie, dat vind ik minstens zo hard voor hem pleiten als alle moed die we sindsdien van hem gezien hebben. En een eensgezind Europa als waardengemeenschap vind ik prachtig, zolang het maar geen fort Europa wordt, en er vanuit die waarden ook gezocht wordt naar een duurzame verbinding met de andere delen van de wereld.

De verhalen waaruit wij leven.

Mij helpen de momenten waarop ik zie hoe mensen zich, aan beide kanten van de streep, vast laten zetten in narratieven die hen tot vijanden maken. Dat openbaart hoe gemakkelijk het kan gebeuren en hoe waakzaam je juist daarvoor moet zijn. En ik zóek dan de plekken waar we dááaraan voorbij kunnen komen. Voor mij is de kerk zo'n plaats.

Ik heb kerkelijke gesprekken gezien tussen Noord- en Zuid-Korea, tussen China en Taiwan, tussen Ethiopië en Eritrea. Het zijn vaak maar kleine stapjes. Maar ze hangen voor mij samen met wat ik in de jaren tachtig, toen ik nog een jonge student was, zag tussen de kerken uit Oost- en West-Europa. Een band die uiteindelijk hielp om de muur te laten vallen. Het sluit voor mij aan bij een andere ervaring in de Wereldraad: destijds hárd tegen apartheid, maar zonder de Nederduitse Gereformeerde Kerk van Zuid-Afrika buiten te sluiten. Die kerk stapte zelf op, omdat ze met de veroordeling van apartheid niet kon leven. En tóen die kerk weer terugkwam, na jaren, was het met excuses èn met het stellige voornemen om nóóit meer een kerk te zijn die mensen uitsluit.

In tijden van oorlog moet je aan de vrede bouwen.

Ik zie het als rol van de kerk om dát te doen.

Om hélder te zijn in de veroordeling van geweld.

Om dáár waar het kan te ondersteunen wat geweld tegengaat of bemoeilijkt.

Natúúrlijk om hulp te bieden aan wie getroffen wordt door de oorlog.

Maar vooral: om alvast weer vooruit te grijpen op verzoening. Om te zoeken naar waar de lange termijn sporen zitten die kunnen helpen om elkaar te verstaan.

In de stellige overtuiging dat wij geroepen zijn om een weg van recht en vrede te gaan.